

saferi haram kıldım ve muharremi erteledim” der; orada bulunanlar da gelecek yılın panayırlarının ve haccın tarihini buna göre ayarlardı (İbn Habîb, s. 157; Taberî, X, 91-92; Bîrûnî, s. 62; Makrîzî, XIV, 317). Böylece zilhiccenin ardından gelen muharrem ayının yeri değiştirilmek suretiyle haramlığı ortadan kalkmış kabul edilir, zilhicceden sonra haram ay kabul edilmeyen bir ay araya girerdi. Nesî uygulaması sonucunda yılın ilk ayı olarak ilâve edilen bu aya bazı rivayetlerde “saferülevvel” denildiği, bazılarında ise nesî isminin verildiği görülmektedir. Nesî yapıldıkça daha sonraki rebîülevvel ayına erteleniyor, böylece yılın bütün aylarını dolaşıp sıra tekrar muharreme gelinceye kadar devam ederek bir devir tamamlanıyordu (Ebû Ali el-Merzûkî, I, 89; Makrîzî, XIV, 315-316). Nesî işlemi sonucunda kamerî ayların sayısı on üçe çıkarılmaktaydı.

Kaynaklarda Câhiliye devrinde kaç yılda bir ve hangi yıllarda nesî uygulandığı hakkında kesin bilgi yer almamaktadır. Bazıları her yıl, başta müfessirler olmak üzere bir kısım âlimler iki yılda bir, Bîrûnî gibi astronomi bilenler üç yılda bir veya düzensiz aralıklarla nesî yapıldığını ileri sürmektedir. Muhammed Hamîdullah, Hz. Peygamber’in, doğumundan nesîin yasaklandığı Vedâ haccına kadarki hayatını Mekke’de nesî uygulamasının devam ettiği, ay-güneş takviminin yürürlükte bulunduğu dönemde geçirmiş olduğuna, buna karşılık İslâm kaynaklarında siyere ait pek çok tarihin kamerî takvime göre verildiğine dikkat çekmiş, siyer olaylarının doğru bir şekilde tarihlendirilmesi için bu takvimin milâdî karşılığını ortaya çıkarılmasına çalışmış, yeni bir milâdî tarihe çevirme kılavuzu teklif etmiş ve nesîe dair bütün rivayetleri değerlendirip kalemmesin üç yılda bir nesî yaptığı sonucuna varmıştır (*İslâm Peygamberi*, II, 780-792, 1171-1191). Nesîin sadece muharremle safer aylarının yerlerinin değiştirilmesinden ibaret bir gelenek olduğunu ve başka bir ayda nesî yapılmadığını ileri süren âlimler de vardır (Muhammed el-Casnazânî v.dğr., VI [2000], s. 143-172).

Hicret ettiği yılda icra edilen nesîin şâban ayına rastladığını ve bu ayın muharrem, ramazanın da safer olarak isimlendirildiğini, hicretin 9. (631) yılındaki haccın zilcade ayında olduğunu (Makrîzî, XIV, 316) bilen Hz. Peygamber nesîi yasaklamak için Vedâ haccına kadar beklemiş (Bîrûnî, s. 62-63), ayların sayısının on iki olduğunu bildiren ve nesîi yasaklayan âyetler (et-Tevbe 9/36-37) hicretin 9. ve daha

kuvetli bir ihtimale göre 10. (632) yılında nâzil olmuştur. Bîrûnî, Resûlullah’ın nesîi ilga etmek için Vedâ haccını yaptığı 10. yılı beklemesinin sebebinin bu yılda ayların gerçek yerlerine denk gelmesi olduğunu söyler; böylece Hz. Peygamber’in bu yıla kadar hac yapmamasını ayların gerçek yerlerinde olmamasına bağlar. Ayların sayısının on iki ve nesîin yasak olduğunu bildiren âyetleri Vedâ haccı hutbesinde tekrarlayan Resûlullah, “Zaman Allah’ın yerleri ve gökleri yarattığı gündeki şekline döndü” diyerek bu âdeti yürürlükten kaldırmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-‘Arab, “ns’e” md.; *Tâcü'l-‘arûs*, “ns’e” md.; İbn İshak, *es-Sîre*, s. 79; İbn Hişâm, *es-Sîre*², I, 43-44; İbn Habîb, *el-Muḥabber*, s. 156-157; Ezrakî, *Aḥbâru Mekke* (Melhas), I, 182 vd.; Taberî, *Câmi‘u'l-beyân* (Bulak), X, 88-93; Mes‘ûdî, *Mürûcü'z-zeheb*, II, 188 vd.; a.mlf., *et-Tenbih ve'l-İsrâf*, Beyrut 1388/1968, s. 184-194; Ebû Ali el-Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, Kahire, ts. (Dârü'l-kitâbi'l-İslâmî), I, 85-90; Bîrûnî, *el-Âşârü'l-bâkiye ‘ani'l-ḳurûni'l-hâliye* (nşr. E. Sachau), Leipzig 1878, s. 12, 56-64, 332; Süheylî, *er-Ravzû'l-ünûf*, I, 242-253; Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, *Muḥtaşaru Tefsîri İbn Kesîr* (nşr. M. Ali es-Sâbûnî), Beyrut 1402/1981, II, 140-143; Makrîzî, *İmtâ‘u'l-esmâ‘* (nşr. M. Abdülhamîd en-Nümeysî), Beyrut 1420/1999, XIV, 315-322; İbn Fâtîma (Mûsâ Cârullah), *Nizâmü'n-nesî‘ ‘inde'l-‘Arab kable'l-İslâm*, Kahire 1354/1935; Elmallı, *Hak Dini*, III, 2521-2541; Mehmet Apaydın, *Resûlullah’ın Günlüğü*, İstanbul 1995, s. 29-33; Kasım Şulul, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, İstanbul 2003, s. 73-79; Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi* (trc. Salih Tuğ), İstanbul 1424/2003, II, 780-792, 1171-1191; a.mlf., “Hicrî Takvim ve Tarihi Arkaplanı” (trc. Kasım Şulul), *ÜÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IX/9 (2000), s. 671-685; Keveser Başar, *Câhiliye Dönemi Arap Takviminde Nesî* (yüksek lisans tezi, 2006), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; F. A. Shamsi, “The Meaning of Nasî: An Interpretation of Verse 9:37”, *IS*, XXVI/2 (1987), s. 143-164; Fazlur Rehman Shaikh, “The Veracity of the Arab Pagan Calender”, *IC*, LXXI/1 (1997), s. 41-69; Muhammed el-Casnazânî v.dğr., “Hz. Peygamber Devri Kronolojisinin Miladî Karşılığı ile İlgili Bir Araştırma” (trc. Kasım Şulul), *Harar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VI, Şanlıurfa 2000, s. 143-172; A. Necati Akgür, “Nesî’li Takvim”, *TDA*, sy. 142 (2003), s. 43-87; A. Moberg, “Nesî”, *İA*, IX, 201-202; a.mlf., “Nasî”, *EP*² (Fr.), VII, 977-978.



MUSTAFA FAYDA

NESİB

(نَسِيب)

Kasidenin,
şairin esas maksada geçmeden önce
sevgi ve sevgiliyi tasvir ettiği,
teşbib de denilen ilk bölümü

(bk. KASİDE).

NESİBE bint HÂRİS

(bk. ÜMMÜ ATIYYE).

NESİBE bint KÂ‘B

(bk. ÜMMÜ UMÂRE).

NESİH

(النسخ)

Şer‘î bir hükmün
daha sonra gelen şer‘î bir delille
kaldırılması.

Sözlükte “ortadan kaldırmak; nakletmek, beyan etmek” mânalarına gelen **nesh** kelimesi terim olarak şer‘î bir hükmün daha sonra gelen şer‘î bir delille kaldırılmasını ifade eder. Neshin söz konusu olduğu durumlarda önceki hüküm **mensûh**, onu yürürlükten kaldıran yeni hüküm veya delil **nâsih** diye anılır. Özellikle fıkıh usulü literatüründe gerçek anlamda neshedenin Allah olduğuna dikkat kelimesi olarak kullanılmadığı için nâsih kelimesinin kullanımının mecazi olduğu belirtilir. Öte yandan muhkemi “neshedilmemiş” anlamında yorumlayanlar tarafından nâsih de dahil olmak üzere hükmü neshedilmeyen âyetler muhkem diye nitelendirilir. Hz. Peygamber’in vefatından sonra gerçekleşmesi, nâsih ve mensuhun şer‘î (Kur’an ve Sünnet’te bulunan) amelî hükümler olması, mensuh hükmün bir süre yürürlükte kalmış bulunması, iki hüküm arasında her biriyle ayrı ayrı amel etmeye imkân vermeyecek derecede uzlaşmazlık tesbit edilmesi, nâsih hükmün delilinin mensuhunkî ile aynı güçte veya ondan daha güçlü olması neshin genel şartları arasında yer alır.

Kur’an davetinin kıyamete kadar bütün insanlara yönelik olduğu ilk neden âyetlerden itibaren vurgulanmış (meselâ bk. el-A‘râf 7/158; el-Enbiyâ 21/107; el-Furkan 25/1; Sebe’ 34/28; et-Tekvîr 81/27), Hz. Muhammed’in peygamberlerin sonuncusu (el-Ahzâb 33/40) ve Allah katında hak dinin İslâm olduğu (Âl-i İmrân 3/19), İslâm’dan başka bir din arayan kimseden bunun kabul edilmeyeceği (Âl-i İmrân 3/85) ifade edilmiştir. İslâm âlimleri de İslâm’ın daha önceki şeriatları tamamen veya kısmen yürürlükten kaldırdığında hemfikirlerdir. Peygamberler vasıtasıyla insanlara ulaştırılan dinler inanç, ahlâk ve ibadetin esaslarında müşterek olup farklılık amelî hükümlerin bir kısmında gerçekleşmiştir. Yahudi firkaları içinde, Allah’ın ilminde değişiklik

meydana gelebileceği (bedâ) anlayışına götüreceği gibi gerekçelerle neshi inkâr edenler çıkmış, son zamanlarda hıristiyanlar da bu yönde görüş belirtmeye başlamıştır. Ancak insanlığın tarihî gelişimi dikkate alındığında ilâhî hükümlerin amelî boyutunda insanların içinde bulunduğu şartlar gözetilerek bazı değişikliklerin yapılması tabiidir; bunu Allah'ın ilminde değişiklik olduğu anlamında kabul etmek yanlıştır. Hz. Âdem'in kız ve erkek çocukları birbirleriyle evlenirken bunun Tevrat'ta haram kılınması (Levililer, 18/9, 20/17; Tesniye, 27/22), Hz. Nûh'un kavmine kanlı et dışında her canlının helâl kılındığı ifade edilmişken (Tekvîn, 9/2-4) Hz. Mûsâ'nın şeriatında bazı hayvan türlerinin haram sayılması (Levililer, 11; Tesniye, 14/3-8; krş. el-En'âm 6/146), Yahudilik'te kişinin karısını boşaması mubah iken (Tesniye, 24/1-3) Hıristiyanlık'ta kadının zina suçu işlemesi dışında bunun haram kılınması (Matta, 5/31-32) neshin İslâmîyet öncesi ilâhî dinlerdeki örneklerini teşkil eder.

Nesih kavramı Kur'an-ı Kerim'de (el-Bakara 2/106) ve hadislerde (Wensinck, *el-Mu'cem*, "nsh" md.) geçmekle birlikte mezhep imamları dönemine kadar bu terimin çerçevesinin belirlenmesine yönelik teorik tartışmalara rastlanmaz. Neshi kabul eden âlimlerin tamamı Kur'an'ın Kur'an'ı ve sünnetin sünneti neshedebileceğini kabul ederken Kur'an'ın sünneti veya sünnetin Kur'an'ı neshetmesinde görüş ayrılığı bulunmaktadır. Kur'an'ın açıklanmasını sünnetin en temel işlevi olarak gören İmam Şâfiî başta olmak üzere bazı âlimler bu tür neshe karşı çıkarken çoğunluğu teşkil edenler, Kur'an'ın sünneti neshetmesi yanında mütevâtir sünnetin de Kur'an'ı neshedebileceğini söylemişlerdir. Kur'an'ın sünneti neshetmesine kiblenin Mescid-i Aksâ'dan Kâbe yönüne çevrilmesi (el-Bakara 2/144; Buhârî, "Tefsîr", 2/12, 14; Müslim, "Mesâcid", 11-15) ve âşûrâ orucu yükümlülüğünün ramazan orucu ile kaldırılması (el-Bakara 2/185; Buhârî, "Şavm", 69, "Tefsîr", 2/24; Müslim, "Şiyâm", 125) örnek gösterilir. Aksi görüşü savunanlar ise bu iki örneği Kur'an'ın Yahudiliğe ait hükümleri kaldırması kapsamında değerlendirmiştir.

İslâm'ın ilk asırlarında Kur'an'da neshin mevcudiyeti neredeyse herkes tarafından kabul edilirken IV. (X.) yüzyılın ilk çeyreğinde vefat eden Mu'tezile âlimi Ebû Müslim el-İsfahânî'nin buna karşı çıkmasının ardından konu tartışılır olmuştur. Neshi kabul edenlere göre neshi ilâhî şeriatlar arasında olduğu gibi aynı şeriat içinde de gerçekleşebilir. İnsanların öteden beri sa-

hip oldukları inanç, örf ve âdetleri bir anda terk edip yeni dinin hükümlerini benimsemeleri kolay değildir. Kişinin dinin ruhunu, hüküm ve ilkelerinin yüceliğini tanıyıp kabullendikten sonra amelî hükümlerini kabul etmesi daha kolay olmuş, bu hükümler de toptan değil tadrîcî şekilde gelmiştir. Vahiy sürecinde Kur'an'ın uygulamaya yönelik az sayıdaki hükmünde değişikliğe gidilmesi tabiidir. Kur'an'da neshi kabul edenler görüşlerini desteklemek üzere akilî izahların yanında üç âyeti (nüzü'l sırasına göre en-Nahl 16/101; er-Ra'd 13/39; el-Bakara 2/106) delil göstermişlerdir. Ebû Müslim el-İsfahânî ise Kur'an'a bâtılın ne önünden ne ardından yol bulabileceğini ifade eden âyete (Fussilet 41/42) dayanarak neshi kabul etmenin Kur'an'ın hükmünün iptal edilmesini anlamına geleceğini söylemiş, neshin mevcudiyetine delil getirilen âyetlerde Kur'an'ın daha önceki şeriatların veya kiblenin Kudüs'ten Mescid-i Harâm yönüne değiştirilmesinde olduğu gibi o şeriatlardaki bazı hükümlerin neshedildiğini öne sürmüştür. Ebû Müslim'in bu görüşü tenkit edilmiş olmakla beraber son zamanlarda bu doğrultuda görüş belirtenlerin sayısında bir artış görülmektedir. Bu eğilimdekiler, nâsih ve mensuh olduğu belirtilen âyetlerde gerçekte neshin bulunmadığını ortaya koyabilmek için tahsis vb. yollarla âyetleri uzlaştırma yoluna gitmişlerdir. Ancak birçok yerde mâkul yaklaşımlar ortaya koymalarına rağmen zorlama te'villere başvurdukları da olmuştur.

Klasik kaynaklara göre mensuh üç kısma ayrılır. 1. Hem nazmı hem hükmü neshedilenler. Selef'ten nakledilen rivayetlerde bazı âyetlerin veya sûrelerin daha sonra kaldırıldığı ya da unutturulduğu ileri sürülmüştür (meselâ bk. Buhârî, "Rikâk", 10; Müslim, "Zekât", 116-119; Hâkim, II, 224, 415; IV, 359). Hz. Âişe'den gelen bir rivayete göre sütkardeşliğine ve evlenme engeli oluşmasına sebep olan on emzirme hakkındaki âyet daha sonra beş emzirme hükmü ile neshedilmiştir (Müslim "Rađâf", 24; İbn Mâce, "Nikâh", 35; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 10; Tirmizî, "Rađâf", 3; Nesâî, "Nikâh", 51). Mushafta on emzirmeye dair âyetin nazmı bulunmadığı gibi hükmü de yürürlükten kalkmıştır. 2. Nazmı neshedilip hükmü bâki kalanlar. Bazı âlimler bu tür neshi kabul etmemişler, gerekçe olarak da konuyla ilgili rivayetlerin haber-i vâhid türünde olması ve Kur'an'da neshi gibi önemli bir konunun bu yolla sabit olamayacağını öne sürmüşlerdir (Zerkeşî, II, 36). Nazmı neshedildiği halde hükmünün bâki kalabileceğini savunanlar

ise nazmı ayrı, ondan elde edileni ise ayrı bir hüküm telakki etmişlerdir (Gazzâlî, II, 96). Neshin bu türüne "recm âyeti" diye meşhur olan, "Yaşlı (evli) erkek ve kadın zina ettiği zaman onları recmedin ..." anlamındaki rivayet (Buhârî, "Hudûd", 30, 31, "İftisâm", 16; Müslim, "Hudûd", 15) örnek gösterilir. Übey b. Kâ'b'ın bildirdiğine göre bu âyet lafzı neshedilmeden önce Ahzâb sûresi içerisinde yer almaktaydı (Hâkim, II, 415; IV, 359). 3. Hükmü neshedilip nazmı bâki kalanlar. Kur'an'da neshi kabul eden âlimler tarafından benimsenen neshin bu türü ilgili eserlerin esas konusunu teşkil etmiştir. Selef'ten gelen rivayetlerde ve buna bağlı olarak ilk dönemlerde yazılan eserlerde lafzı kalıp hükmü neshedilen âyetlerin sayısı 300 civarında gösterilmektedir (Mustafa Zeyd, I, 407-408). Bunda, ilk dönem âlimlerinin neshi kelimesine daha sonraki dönem usulcülerinin yüklediklerinden daha geniş bir anlam yüklemelerinin yanı sıra bazı âlimlerin nesihte ifrata düşmelerinin etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda dikkat çekici bir örnek olarak Mekki sûreler içinde yer alan ve müşriklerin eziyetlerine sabretmeyi, onlara aldirmamayı ve ilişmemeyi emreden âyetlerin müşriklerle savaşmayı emreden âyetle (et-Tevbe 9/5) mensuh sayılması gösterilebilir. Bu âyetle 114 veya 124 âyetin hükmünün neshedildiği söylenir. Ancak usul ve tefsir âlimleri, genelde bu âyet ve onunla mensuh sayılan âyetlerin farklı durumlarla ilgili olduğu görüşündedir.

İmam Şâfiî ve Muhammed b. Cerir et-Taberî gibi âlimlerin öncülüğünde neshin tahsis, takyid, mübhemî beyan, mücmeli tafsîl gibi terimlerden farkı ortaya konulmaya ve nesih alanına girmeyen diğer nesih iddiaları ayıklanmaya başlandıktan sonra mensuh kabul edilen âyetlerin sayısı azalmıştır. Süyûtî, kendi dönemine kadar yazılmış eserlerdeki bilgileri değerlendiren mensuh âyetlerin sayısını yirmi olarak tesbit etmiş (*el-İtkân*, III, 65-68), Şah Veliyyullah ed-Dihlevî bu âyetlerden sadece beşinin mensuh olduğunu belirtmiştir.

İslâm âlimleri, âyetler arasında neshin vâki olup olmadığının tesbiti konusunda de durmuşlar ve bu konuda bazı şartlar ortaya koymuşlardır. Hz. Peygamber'den veya sahâbeden bir âyetin neshedildiğine dair sağlam bilginin gelmiş olması, Enfâl (8/66) ve Mücâdile (58/13) sûrelerinin ilgili âyetlerinde olduğu gibi nâsih konumundaki âyete önceki hükmünü kaldırdığına delâlet eden lafzın yer alması, çelişkili gibi görünen iki âyetten birinin diğerinden sonra indiğinin kesin olarak

bilinmesi gibi durumlarda neshin vâki olabileceğini söylemişlerdir.

BİBLİYOGRAFYA :

Wensinck, *el-Mu'cem*, "nşh" md.; *Müsned*, V, 183; Buhârî, "Şavm", 69, "Hudûd", 30, 31, "İfti-şâm", 16, "Tefsîr", 2/12, 14, 24, "Rikâk", 10; Müslim, "Mesâcid", 11-15, "Şıyâm", 125, "Zekât", 116-119, "Rađâ", 24, "Hudûd", 15; Ibn Mâce, "Nikâh", 35; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 10; Tirmizî, "Rađâ", 3; Nesâî, "Nikâh", 51; Şâfiî, *er-Risâle* (nşr. Ahmed M. Şâkir), Kahire 1399/1979, s. 106-145, 219-223; Ebû Ubeyd Kâsim b. Sellâm, *en-Nâsih ve'l-mensûh* (nşr. Muhammed b. Sâlih Müdeyfir), Riyad 1411/1990, tür.yer.; Taberî, *Câmi'u'l-beyân* (Şâkir), II, 471-484; XVI, 485-486; Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-mensûh* (nşr. Süleyman b. İbrâhîm b. Abdullah el-Lâhîm), Beyrut 1412/1991, I-III, tür.yer.; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 224, 415; IV, 359-360; Mekki b. Ebû Tâlib, *el-İzâh li-nâsihi'l-Kur'ân ve mensûhih* (nşr. Ahmed Hasan Ferhât), Cidde 1406/1986, tür.yer.; Gazzâlî, *el-Müstaşfâ* (nşr. Hamza b. Zühre Hâfız), Cidde, ts. (Şerîketü'l-Medîneti'l-münevver), II, 35-119; Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Nevâsihu'l-Kur'ân*, Beyrut 1405/1985, tür.yer.; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, III, 226-233; XX, 116; Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 28-44; Süyûtî, *el-İtkân* (Ebû'l-Fazl), III, 59-77; Şâh Velîyullah ed-Dihlevî, *el-Fevzü'l-kebir fi usûli't-tefsîr* (trc. Mehmed Sofuoğlu), İstanbul 1980, s. 35-49; Mustafa Zeyd, *en-Nesh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Mansûre 1408/1987, I, 407-408; J. Burton, "Naskh", *EP* (İng.), VII, 1009-1012.



ABDURRAHMAN ÇETİN

□ HADİS. Mekke döneminde Allah'a iman, Peygamber'e itaat ve âhiret hayatının varlığı gibi konuların işlenmesi, şirkin yerilmesi, infakın teşvik edilmesi, ahlâk kurallarının toplum hayatına yerleştirilmeye çalışılması sebebiyle genel olarak nesihle pek karşılaşmaz. Medine döneminde ise ibadetler ve hukukî ilişkilerle ilgili emir ve yasaklar toplum hayatına girdiği ve bunların tatbiki esnasında tedricîliğe ihtiyaç duyulduğu için nesih dönemde gelmişse de Hz. Peygamber hayatta olduğundan farklı fikirler ileri sürülmemiş, akîl ve felsefî tartışmalara girilmemiştir.

Resûl-i Ekrem'in vefatından sonra nesih hakkında konuşulmaya başlanmış, Huzeyfe b. Yemân, fetva verebilecek kişinin özelliklerinden birinin Kur'an'ın nâsih ve mensuhunu bilmek olduğunu belirtmiş (Dârimî, "Mu'addime", 21), Hz. Ali mescidde insanlara öğüt veren bir kişinin nâsih ve mensuh ilmini bilmediğini anlayınca hem kendisini hem başkalarını helâke sürükleyebileceğini söyleyerek onu uyarmış (Ebû Hayseme Zühre b. Harb, s. 140), Abdullah b. Abbas nâsih ve mensuhu kendilerine hikmet verilen kimselerin bilebileceğini ifade etmiş (Taberî, III, 60), Abdullah b. Zübeyr de Hz. Peygamber'in bazı sözlerinin bir müddet uygulamada kaldıktan sonra

onun yeni bir sözünü uygulamadan kaldırdığını ve hadisler üzerinde nesih cereyan ettiğini haber vermiştir (Dârekutnî, IV, 145).

Gerek sahâbe gerekse tâbiîn döneminde mutlakın takyidi, âmmin tahsisi, müphem ve mücmelin beyanı, istisna ile getirilen sınırlamalar ve uygulamadan kaldırılan hükümler nesih kapsamında düşünülmüş, tâbiîn devrinde özellikle sünnette nesih konusuya ilgili değerlendirmeler ön plana çıkmaya başlamıştır. Yezid b. Abdullah b. Şihhîr, "Kur'an'ın bazı âyetleri nasıl birbirini neshediyorsa Resûlullah'ın hadislerinden bir kısmı da diğerlerini neshederdi" diyerek (Müslim, "Hayz", 82) sünnette nesih gerçekleştiğine işaret ederken Ebû Miclez es-Sedûsî, "Hz. Peygamber'in hadisleri de Kur'an'ın âyetleri gibi birbirini nesheder" sözüyle (Ca'berî, s. 134) onu teyit etmiştir. Hadisleri resmî anlamda ilk derleyen İbn Şihâb ez-Zührî nâsih ve mensuh rivayetleri ayrı bir eserde toplamış (Hâzîmî, s. 4), bu ilmin âlimleri en çok meşgul eden konulardan biri olduğunu belirtmiş (İbnü's-Salâh, s. 276), nâsih ve mensuh ilminden haberdar olmayanların dinde karışıklıklara sebebiyet vereceğine işaret etmiştir (Şemseddin es-Sehâvî, III, 67). Nesihle ilgili rivayetlerin Resûl-i Ekrem'e kadar ulaşmayıp sonradan ortaya çıktığını ileri süren Abdülmüteâl Muhammed el-Cebrî gibi bazı çağdaş müelliflerin iddiası ise (*Lâ Neshâ fi'l-Kur'ân*, s. 13) sağlam bir delile dayanmamaktadır.

Neshin terim anlamı üzerinde duran günümüze ulaşmış ilk eser İmam Şâfiî'nin *er-Risâle*'sidir. Şâfiî bu eserinde (s. 106-110) neshi âmmin tahsisi, mutlakın takyidi, müphem ve mücmelin beyanı ile istisnadan ayırarak ona "nassın hükmünün kaldırılması ve yerine yeni bir hükmün getirilmesi" mânasını vermiştir. Daha sonraki dönemlerde nesih tefsir, hadis ve fıkıh usulü ilimlerinin önemli bir konusu olmuştur. Hadis usulcülere ve genel olarak muhaddisler nesihle son sözü naklin ve Hz. Peygamber'in tatbikatının söyleyeceğini belirtmiş, ayrıca sahâbe ve tâbiîn dönemi âlimlerinin nesih anlayışına uygun düşeceği için daha çok vak'aların tesbitini yapmakla yetinmiş ve nesihle ilgili nakilleri sıralamıştır. Ancak Meccüddin İbnü'l-Esîr, hadislerden fıkıh âlimleri hüküm çıkardığından hadis nâsih ve mensuhunu bilme işinin de muhaddisten çok fakih için gerekli olduğunu söylemiştir (Şemseddin es-Sehâvî, III, 66). Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr de zamanla akîl, mantıkî ve felsefî delillerle izah edilmeye başlanan neshi fi-

kıh usulünün konusu olmaya daha elverişli bulur (*İhtişârü 'Ulûmi'l-hadis*, s. 169).

Muhaddisler, sünnette neshi gerekli kılan en önemli etkenlerin Hz. Peygamber'in insanların ihtiyaçlarını gözetmesi ve ashabı eğitmede, toplumu islah etmede tedricîliğe önem vermesi olduğunu belirtirler. Hadislerdeki nesih dört yolla bilinir: 1. **Resûl-i Ekrem'in bildirmesi**. "Size kabirleri ziyaret etmeyi yasaklamıştım, artık ziyaret edebilirsiniz" meâlindeki hadisi (Müslim, "Cenâ'iz", 106; Ebû Dâvûd, "Cenâ'iz", 77) ve bunu gösteren uygulamaları böyledir. 2. **Sahâbenin açıklaması**. Hz. Ali'nin, "Resûlullah yanımızdan cenaze geçerken ayağa kalkmamızı emrederdi, daha sonra kendisi oturdu ve bize de oturmamızı emretti" sözü (*Müsned*, I, 82) bunun örneğidir. Sahâbilerin açıklamasına bakarak neshe hükmedilip edilemeyeceği konusu tartışılmıştır. Bir kısım âlimler, bu tür açıklamalarda sahâbilerin ihtihadına dayanma ihtimalinden söz ederek bu ifadelerin neshe delâlet etmeyeceğini ileri sürmüş, Zeynüddin el-İrâkî, sahâbilerin bu hükümlerle ilgili tarih farkını bildiği için bu tür açıklamalarla neshe hükmedilebileceğini söylemiştir (Leknevî, s. 191-192). Süyûtî, buna hükmedebilmek için nâsih ve mensuhu belirten açık bir ifade bulunması gerektiğini belirtmiş, sonraki devirlerde ise neshe gidebilmek için sahih bir nakle ve delile ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir (*el-İtkân*, II, 52). 3. **Vürûd tarihlerinin bilinmesi**. Mensuh olma ihtimali bulunan hadislerin Resûl-i Ekrem tarafından hangi tarihlerde söylendiği biliniyorsa daha sonra söylenen hadisin nâsih olduğu anlaşılabilir olur. Ancak bu yolla neshe hükmedebilmek için her iki hadisi uzlaştırma ve ikisiyle birlikte amel etme imkânının bulunmaması gerekir. Hacamat yapmak ve yaptırmakla orucun bozulacağı konusundaki rivayetler buna örnektir. Sahâbeden Şeddâd b. Evs'in naklettiğine göre Hz. Peygamber, Mekke'nin fethi esnasında ramazan orucuna niyet etmiş bir kişinin hacamat yaptırdığını görünce hem hacamat yapanın hem yaptırmanın orucunun bozulduğunu belirtmiş (Buhârî, "Şavm", 32; Ebû Dâvûd, "Şıyâm", 28; Tirmizî, "Şavm", 60), Abdullah b. Abbas ise Resûlullah'ın ihramlı ve oruçlu olduğu halde kan aldığını rivayet etmiştir (*Müsned*, I, 215, 221, 222, 236; Buhârî, "Şayd", 11; "Şavm", 32; Müslim, "Hac", 87). Her ikisi de güvenilir kaynaklarda nakledilen ve uzlaştırılma imkânı bulunmayan bu iki olaydan birincisi 8 (630), ikincisi 10 (632) yılında meydana gelmiş, dolayısıyla ikinci rivayet birinciyi neshetmiştir (Süyûtî, *Tedribü'r-râ-*